

Maja Sahadžić

**PITANJE DEFINIRANJA TERORIZMA
U MEĐUNARODNOM PRAVU**

**THE ISSUE OF DEFINING TERRORISM
IN INTERNATIONAL LAW**

Sažetak

Prvi pokušaj definiranja terorizma u međunarodnom pravu u vezi je s Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju terorizma iz 1937. godine (1937 Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism), koja je usvojena pod okriljem Društva naroda (League of Nations). U godinama koje slijede Ujedinjene nacije (United Nations), posebno specijalizirane agencije Ujedinjenih nacija, putem usvajanja međunarodnih dokumenata i utvrđivanja međunarodnopravnih instrumenata za suzbijanje i ograničavanje terorizma, rade na definiranju ovog fenomena. Međutim, te aktivnosti su manje ili više uspješne jer se uglavnom svode na definicije koje se razlikuju od slučaja do slučaja. Razlog ovome je što se terorizam kao pojam povezuje s pojedinačnim normama u međunarodnom javnom pravu koje se odnose na sigurnost letjelica, hemijsko i biološko oružje, špijunažu, sabotazu i sl. I to nije sve. Terorizam općenito odražava interese onih koji ga definiraju i uglavnom ga definiraju države svaka za sebe, svaka po svome. Zato je i jedno od osnovnih pitanja ko može biti ovlašten da definira terorizam. Da li to treba da budu države, međunarodne organizacije (poput Ujedinjenih nacija) kao subjekti međunarodnog prava, ili neko drugi? Stoga predmet istraživanja treba usmjeriti prema definiranju i shvaćanju terorizma u međunarodnom pravu, što vodi razumijevanju ovog fenomena, ali i ukazivanju na moguće smjernice i rješenja koja bi dovela do usuglašavanja, kao i usvajanja univerzalne i općeprihvaćene definicije terorizma u međunarodnom javnom pravu.

Ključne riječi: terorizam, međunarodno pravo, definiranje

Summary

The First attempt at defining terrorism in international law is related to the 1937 Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, which was adopted by the League of Nations. In the following years the United Nations, the specialized agencies of the United Nations in particular, work on defining this phenomenon by adopting international documents and defining international legal instruments for combating and limiting terrorism. However, those activities are more or less efficient, because they are usually reduced to definitions that differ from case to case. The reason for this is that terrorism as a concept relates to individual norms in international law referring to vessel safety, chemical and biological weapons, espionage, sabotage etc. This is not all. In general, terrorism reflects the interests of those defining it, and, in most cases, terrorism is defined by each state individually, in its own way. Therefore, one of the most important questions is who should have the authority for defining terrorism? Should it be states, international organizations (like the United Nations) as subjects of international law or someone else? Consequently, the matter of research needs to be directed towards defining and understanding terrorism in international law, which will help understand this phenomenon, but also indicate potential guidelines and solutions that would result in the harmonization, as well as the adoption of a universal and broadly accepted definition of terrorism in international law.

Key words: terrorism, international law, definition

Uvod

Terorizam je u današnje vrijeme postao jedan od osnovnih problema većine država, čime je *de facto* prerastao u međunarodni fenomen. U teoriji međunarodnog prava postoji generalno i zajedničko shvaćanje osnovnih karakteristika ovog fenomena, a to je da se radi o veoma opasnim grupama i/li organizacijama koje djeluju protiv međunarodnog mira, stabilnosti

i sigurnosti, vladavine prava, državnog poretka, kršeći time pravila međunarodnog prava ali i norme svih postojećih civiliziranih država. Međutim, precizna, univerzalno usvojena definicija terorizma u međunarodnom pravu ne postoji.

Definiranje i međunarodno pravo

Definiranje predstavlja objašnjavanje jednog pojma drugim (poznatim i objašnjenim) pojmovima ili svođenje jednog pojma na druge prepoznatljive pojmove. Izraz je nastao od latinske riječi definitio što znači određivanje ili odredba.¹ Definicija (lat. definitio) log. određenje (ili: odredba) pojma, objašnjenje jednog pojma drugim pojmovima, svođenje jednog pojma na druge pojmove; to biva naznačenjem najbližeg roda (genus proximum) toga pojma i njegove specifične razlike (differentia specifica), tj. specijalnih oznaka koje pripadaju samo onome pojmu koji treba definirati.² Stoga, svaka definicija, pa i definicija terorizma, mora imati elemente: izraz koji se definira (*genus differentia*), najbliži rod tog pojma (*genus proximum*), njegove specifične razlike (*differentia specifica*).

Međunarodno pravo predstavlja specifičan normativni poredak koji regulira određene društvene odnose i procese u međunarodnoj zajednici, a i sankcionirano je od strane države i međunarodnih organizacija.³ Međunarodno pravo je sistem pravila koja na pravni način uređuju odnose između subjekata tog prava.⁴

Postoji li sveobuhvatna definicija terorizma u međunarodnom pravu

„Naučna nastojanja da se uhvati u koštac sa pojmom terorizma uporno se spotiču na pitanju definicije, razlikovanja terorizma od krivičnog

¹ Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1966, str. 219 (preuzeto iz: Zijad Hasić, *Osnovi prava – uvod u nauku o državi i pravu*, DES, Sarajevo, 2004, str. 27).

² Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980, str. 211.

³ Smilja Avramov i Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007, str. 13.

⁴ V. Đ. Degan, *Međunarodno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2000, str. 3.

djela ili vojnog djelovanja. Autorima uglavnom nije teško prikupiti spisak pravnih ili drugih definicija, kojih ima na desetine, i zatim njima dodati svoju. Jedan poznati pregled počinje čitavim poglavljem o toj temi; u drugom se uspjelo prikupiti preko stotinu definicija, da bi se na kraju zaključilo da potraga za 'pogodnom' definicijom još traje.⁵ U svakom slučaju, kako je to autor Walter Laqueur naglasio: terorizam je opasno tlo za one koji pojednostavljaju i generaliziraju.⁶

Autor Ben Saul navodi da u centru izazova fenomena terorizma leži neizvjesnost, nepostojanost i kolebljivost o definiranju terorizma, i to bez obzira na to što postoji relativno širok opus bibliografije koja je posvećena različitim aspektima ovog problema, posebno u kontekstu prava i politike. Također, on smatra da je definicija terorizma potrebna da bi se kriminalizirao terorizam kao ozbiljna prijetnja i kršenje ljudskih prava, demokratskom upravljanju, međunarodnom miru i sigurnosti.⁷ Autor Ihekwoaba D. Onwudiwe ne referira problem u smislu da svi autori na navedenu temu moraju da se suoče s pitanjem kako je terorizam definiran do sada? Ovo nije problem koji ovaj autor izbjegava, zapravo on napada ovaj Gordijev čvor u smislu da pokušava da ukaže na to da terorizam može da odvede prema pogrešnoj definiciji samom činjenicom da jedino moćne države dobivaju priliku da definiraju terorističko djelo.⁸ Ipak, „postoje dugotrajne diskusije o tome da li je međunarodno pravo zaista pravo ili ne, upravo zato jer ne postoji sankcija koja bi stajala iza njega“.⁹ Neki teoretičari su otišli toliko daleko da tvrde da se radi o međunarodnom moralu.¹⁰

Razvoj radne definicije terorizma prošao je više faza, što je pokazano činjenicom da su države i međunarodne organizacije predložile različite konstitutivne elemente međunarodnog terorizma.¹¹ Osim toga, kada mislimo

⁵ Charles Townshend, *Terorizam*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2003, str. 3.

⁶ Walter Laqueur, *The Age of Terrorism*, Macmillan Press, London, 1987, str. 9.

⁷ Ben Saul, *Defining Terrorism in International Law*, Oxford University Press, 2006, str. 28-45.

⁸ Vidjeti više: Ihekwoaba D. Onwudiwe, *The Globalisation of Terrorism*, Ashgate, London, 2001, str. 11-78.

⁹ Werner Levy, *Contemporary International Law*, Oxford University Press, 1991, str. 16 i 17.

¹⁰ Kao npr.: Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise*, London, 1955, str. 7-10.

¹¹ Ben Saul, *Defining Terrorism in International Law*, Oxford University Press, 2006, str. 253.

na terorizam, bilo bi dobro posebno se osvrnuti na kontekst terorizma. Može postojati različito značenje u zavisnosti od toga da li shvaćanje i značenje dolazi od svjedoka, žrtve, napadača, javnosti. Upravo bi zadatak definicije trebao da bude da se kontekst terorizma (kontekst bilo koje vrste, ali ponajprije pravni i politički) iskoristi kao instrument za analiziranje fenomena terorizma, a ne za beskonačno raspravljanje o njemu i nedolaženje do „pravog“ odgovora. Percepcija terorizma je zaista veoma uska, jer se o kontekstu ne misli dovoljno ekstenzivno, što dovodi do brojnih poteškoća u definiranju. Kontekst terorizma bi trebalo dodatno proširiti jer je njegovo razumijevanje esencijalno za razumijevanje a time i definiranje terorizma. Činjenica je da bi Ujedinjene nacije trebale pristupiti problemu definiranja terorizma na učinkovit i ozbiljan način jer organi Ujedinjenih nacija koji usvajaju međunarodne dokumente koji se izravno odnose na terorizam ne nude definiciju teroriste odnosno terorizma, pa je i sama primjena tih međunarodnih dokumenata gotovo pa nemoguća. Ukratko rečeno, problem definiranja postoji i ostaje. Države potpisnice međunarodnih dokumenata o terorizmu definiraju fenomen terorizma na različite načine. Zaista bi bilo potrebno odrediti osnovno slaganje barem s nacrtom definicije koja se odnosi prema terorističkim djelima kao djelima koja predstavljaju namjernu upotrebu nasilja protiv civila a sa ciljem postizanja određenih ciljeva. Time bi se napravila razlika između terorizma i konvencionalnog shvaćanja rata, gerile i sl. Međunarodno pravo i dalje ima dužnost da spriječi terorizam, a ne može ga se spriječiti niti se upustiti u borbu protiv njega ako nismo sigurni šta je to terorizam.¹² Ben Saul zaključuje da je između 1963. i 2005. godine međunarodna zajednica zaobišla uspostavljanje generičke definicije terorizma u međunarodnim dokumentima i da običajno pravo također nije došlo do definicije.

Koji su problemi u definiranju terorizma nerasvijetljeni

Terorizam je prije svega pravni, politički, društveni koncept. Postoji veoma veliki broj tipova, klasifikacija, načina manifestacije terorizma, a sam termin je od svog nastanka doživio promjene te im je i dalje podložan. Tako termin pratimo od vremena Francuske revolucije i „vladavine terora“ Maximilliena Robespierrea, preko anarhističkih i revolucionarnih pokreta

¹² Ibidem, str. 318 i 319.

u kojima je označavao „individualni teror“, pa preko nacističkih i fašističkih režima, borbe za dekolonizaciju, palestinske borbe, „urbane gerile“ u Evropi i Latinskoj Americi, da bi kasnije postao „religijski fundamentalizam“.

Problem definirati terorizam je u tome što se on uvijek upotrebljava u kombinaciji sa aktima nasilja, koji nisu striktna definicija terorizma. Čini se da razumijevanje tog fenomena prevashodno zavisi od percepcije koju u odnosu na taj fenomen imaju pojedini autori. Može se reći da danas međunarodni terorizam gradi nesigurnu političku situaciju i neočekivane ekonomske gubitke na globalnom planu. I ukoliko je izvan kontrole, znači da ubuduće terorističke aktivnosti mogu da budu mnogo destruktivnije, pojedinačno ili sa upotrebom oružja za masovno uništenje.¹³

Pitanje definicije je povezano s nemogućnošću određivanja da li teroristi rade za ili protiv nacionalnih interesa, ili čak oboje, za sebe ili koga, zbog čega. „Riječ terorizam se uglavnom odnosi na nedržavne aktere i time ignorira ulogu države u terorizmu. Terorizam je ono što se čini državi a ne od strane države. Ali, šta je onda sa državnim terorizmom?“¹⁴

Riječi i stavovi maskiraju značenje, posebno kada postoje teškoće u razlikovanju terorista od gerilaca i boraca za oslobođenje. Postoje različitosti u njihovom pribjegavanju nasilju: (a) teroristi ciljaju civile, (b) gerilci napadaju vojsku i vojne objekte, i (c) borci za slobodu vode kampanju da oslobode svoje stanovništvo od diktatorske opresije, razoružavanja ili okupacione moći.¹⁵ Oni koji su uključeni u terorizam uključeni su i u druge forme nasilja, oružanog konflikta, politike političkih stranaka koje su po međunarodnom pravu dopuštene. Time se stvara problem nemogućnosti određivanja da li su te osobe i grupe uvijek teroristi ili samo kada vrše terorističke radnje, odnosno da li im je osnovno

¹³ Gordana Bosiljčić, „Pojam terora, terorizma i problem definicije terorizma“, *Pravna misao*, januar – februar/siječanj – veljača, 2006, str. 7.

¹⁴ Ketih Suter, „Terrorism and International Law“, *Contemporary Review*, vol. 287, 2005, str. 218.

¹⁵ David J. Whittaker, *Terrorists and Terrorism in the Contemporary World*, Routledge, New York, 2004, str. 4 i 5.

zanimanje legalno a terorizmom se bave u slobodno vrijeme, samo iz hobija. Dakle, status teroriste je problem u definiciji.

Treba imati na umu da iako se u principu može doći do usuglašene definicije terorizma to je proces koji je ideološki i politički obojen, odnosno pravno relativiziran kroz moralni i etički pogled, što proizvodi dvostruke standarde. Iako stoji: „ukoliko možeš da osуди teroristički akt na polju etike uvijek to učini, puno je teže učiniti to na političkom polju, kada ima veliku potporu“.¹⁶ Jedna od poteškoća u definiranju terorizma je ta što grupe većinom izražavaju višestruke nevolje. Čečeni, naprimjer, traže nezavisnost od Ruske Federacije, ali veliki broj njih je motiviran vjerskim imperativima. Oni koji su označeni kao teroristi manje teže da vide bilo kakvo opravdanje, puno manje legitimiteta iza napada koji ubijaju i osakaćuju civile. Kao rezultat toga, termin terorista ima pripisanu pejorativnu vrijednost koja dalje usložnjava razumijevanje subjekta.¹⁷

Stoga se opravdano postavlja pitanje da li je potrebna bilo kakva definicija terorizma. Ne bi trebalo pokušavati definirati terorizam samo da bi se došlo do brzog dogovora u pogledu definicije, jer onda zaista postoji rizik lošeg definiranja terorizma. Obilje definicija možda i ima potporu, u nekom drugačijem smislu, u doktrini međunarodnog prava. Autori Rosalyn Higgins i Maurice Flory to, naprimjer, postavljaju na sljedeći način: „da li tematika terorizma zaista postavlja zaseban predmet međunarodnog prava? (...) da li postoji međunarodno pravo terorizma; ili prosto međunarodno pravo o terorizmu? Je li naše proučavanje terorizma proučavanje nezavisnog predmeta, ili možda izučavanje primjene međunarodnog prava na suvremeni problem?“¹⁸ „Ovakav pogled je ispravan, ali ukoliko se zadržimo na traženju akata terorizma bez definiranja samog terorizma, onda je njegovo potkazivanje više obeshrabreno nego razumijevanje zbog zbunjivanja u pogledu razloga za određeno djelovanje koje se njime objašnjava, definira i podržava. Pridavanjem pogodne definicije, moramo se nositi sa opisima terorističkog ponašanja, koje je više društvena osuda nego shvaćanje globalnog feno-

¹⁶ Xavier Crettiez, „Terrorisme, violence et politique“, *PPS*, 2001, str. 859.

¹⁷ John Baylis & Steve Smith, *International Law, The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2006, str. 481.

¹⁸ Rosalyn Higgins & Maurice Flory, *Terrorism and International Law*, Routledge, London/New York, 1997, str. 13.

mena. Subjekt je kao cjelina baziran na pretjeranoj, ponavljanoj i ponekad beznačajnoj terminologiji.¹⁹

Problemi i pitanja koja se postavljaju u vezi s definiranjem terorizma, a za koja još uvijek ne postoje odgovori sa aspekta međunarodnog prava, mogli bi se odrediti na sljedeći način:

Da li termin terorizam treba da se odnosi samo na pojedince i grupe kao nedržavne subjekte ili bi trebao da obuhvata i državu i međunarodne organizacije?

Da li u definiciju terorizma treba da se uključe i radnje koje su povezane sa djelovanjem nacionalnih vojnih jedinica iako su one u suglasnosti sa međunarodnim pravom? Pritom se misli na radnje koje vojne jedinice poduzimaju u sklopu vršenja svojih redovnih dužnosti. Te, osim ovoga, da li djelovanje vojnih jedinica prilikom upotrebe nuklearnog naoružanja treba smatrati terorizmom?

Da li je za određenje definicije potrebno odrediti razliku između terorista i osoba koje se smatraju borcima za slobodu, njihovim pravom na samoodređenje?

Problem s većinom definicija je što one isključuju državni terorizam iz svog određivanja. Zbog toga izgleda kao da definicije pozivaju države da koriste bilo kakva sredstva koja smatraju potrebnim unutar svojih granica.

Može li suvremeno međunarodno pravo ponuditi definiciju terorizma

S obzirom na to da je do sada postojao problem definiranja terorizma (u međunarodnom pravu), te s obzirom na izloženo, pitanje je da li je moguće pronaći „ispravnu“ i objektivnu definiciju u međunarodnom pravu koja bi zadovoljila i naučne i pravne kriterije i aspekte. Generalno postoji slaganje u vezi s općim odrednicama terorizma, ali isto tako postoji gomila razloga zbog kojih postoji neslaganje u pogledu definicije.

Iako je jasno da savršena definicija terorizma ne može da se utvrdi, pokušaj može biti napravljen u skladu sa sljedećim principima: međunarodni terorizam je nedopušten akt (ne uzimajući

¹⁹ Jean-Marc Sorel, „Some Questions About the Definition of Terrorism and the Fight Against Its Financing“, *European Journal of International Law*, vol. 14 no. 2, 2003, str. 370.

u obzir napadače i svrhu) koji stvara uznemirenost u javnom poretku kako je definiran od strane međunarodne zajednice, upotrebom ozbiljnog i raznolikog nasilja (u bilo kojem obliku, bilo da je protiv osoba, javnog ili privatnog vlasništva) u svrhu stvaranja atmosfere straha sa ciljem da se utječe na političko djelovanje.²⁰

„Usprkos velikom broju rezolucija i međunarodnih konvencija, Ujedinjene nacije su, na trenutak, odustale naspram činjenice da je nemoguće postići dogovor u pogledu opće definicije.“²¹ Terorizam nije definiran u rezolucijama poslije 11. septembra 2001. godine, niti su usvojene liste terorista. Nedostatak definicije bio je namjeran, jer je konsenzus o Rezoluciji 1373 zavisio od izbjegavanja definiranja.²² Ovo bi moglo izgledati kao jedan tipični problem Ujedinjenih nacija. Jer, kada i imamo definiciju rata, problem se ne rješava upravo zbog toga što nedostatak definicije terorizma donekle ohrabruje i podstiče budući terorizam. Osim toga, postojeće definicije samo omogućavaju i dalju upotrebu dvostrukih moralnih standarda, onemogućuju stvaranje adekvatne strategije i borbe protiv terorizma. Pitanja koja se neminovno postavljaju su ona koja se odnose na to gdje su teroristi u modernom svijetu, kako se određuje njihovo djelovanje, koji su uzroci onoga što mi nazivamo terorizam? Ne radi se više o teoretskom problemu. Problem definiranja terorizma treba prilagoditi općenitom načinu razmišljanja te je potrebno pronaći optimalnu ravnotežu između zaštite ljudskih prava i davanja ovlasti i slobode subjektima međunarodnog prava da se nose sa terorizmom.

Može li međunarodno pravo ponuditi definiciju terorizma? Može, ako se definicija terorizma odvoji od pojma zakonitosti. Tek tada bi međunarodno pravo moglo uspostaviti definiciju u skladu sa shvaćanjima međunarodne zajednice. Međutim, kako postoji aspekt dvosmislenosti, postoje očigledni rizici koji se odnose na to da bi moćne države postavile sebe

²⁰ Jean-Marc Sorel, „Some Questions About the Definition of Terrorism and the Fight Against Its Financing“, *European Journal of International Law*, vol. 14 no. 2, 2003, str. 371.

²¹ Thomas J. Badley, „Defining International Terrorism: A Pragmatic Approach“, *Terrorism and Political Violence*, vol. 90, 1998, str. 10.

²² Ben Saul, „Definition of ‘terrorism’ in the UN Security Council: 1985 – 2004“, *Advance Access Publication*, Oxford University Press, 2005, str. 157.

kao policajce međunarodnog reda i mira i onda bi definirali svoju vlastitu sliku terorizma. Ovo nam dokazuje i vrijeme poslije 11. septembra 2001. godine, kada su Sjedinjene Američke Države počele da kreiraju dokumente u skladu sa svojim iskustvom i shvaćanjem terorizma koji su postali opće-prihvaćeni u svijetu. „Objektivna definicija terorizma nije samo moguća, nego je i neophodna za bilo koji ozbiljan pokušaj u borbi protiv terorizma.“²³

Ujedinjene nacije nisu bile u mogućnosti da dođu do odluke o tačnoj definiciji terorizma upravo zbog toga što su postojali suprotstavljeni interesi suverenih država u pogledu određivanja kada je određeni oružani pokret označen kao takav u odnosu na terorist – borac za slobodu dihotomiju. Politika ‘dvostrukog standarda’ o ovom važnom problemu međunarodnih odnosa je posljedica koja se ne može izbjeći.²⁴

Prepreka svim međunarodnim dokumentima sastoji se u činjenici da se precizna definicija terorizma u međunarodnom pravu ne može pronaći u dokumentima Ujedinjenih nacija. I to upravo zbog nepostojanja konsenzusa između država članica o tome koji su osnovni kriteriji za definiranje terorističkog djela i koje su to karakteristike koje ga čine različitim od djela nacionalnog oslobođenja, samoopredjeljenja i sl. Većina stručnih i naučnih radova o terorizmu, kao osnovni problem, imala je različite definicije, a sam konsenzus je, čini se, trebao da se razvije na osnovu definicije terorizma. Poanta je u tome da se većina slaže u pogledu osnove značenja terorizma.²⁵ Iako, čini se da se transnacionalni terorizam mijenja, i to na specifične načine. I to prije svega u smislu da se iz organizacija počinje formirati mreža, tako da nema više hijerarhijskih organizacija sa centraliziranom komandom, nego se više ide na labavije umrežavanje s manje jasnom strukturom naređivanja. Identitet pripadnika terorističkih skupina je vrlo teško odredljiv, njihovi zahtjevi su postali više neodređeni nego

²³ Boaz Ganor, „Terrorism: No Prohibition Without Definition“, <http://www.english.aljazeera.net/articles/articledet.cfm?articleid=393> (zadnji pristup web stranici: 15. juna 2006), 7. oktobra 2001.

²⁴ Hans Koechler, „The United Nations, „The International Rule of Law and Terrorism“, Fourteenth Centennial Lecture, Manila, 12. marta 2002, str. 13.

²⁵ Albert J. Bergesen and Yi Han, „New Directions for Terrorism Research Definitions of Terrorism“, *International Journal of Comparative Sociology*, vol. 46, 2005, str. 134 i 135.

određeni, a postoji i ideološki zaokret od političkih prema religijskim ciljevima i motivima, barem na prvi pogled, globalno gledajući i mete su disperzirane po različitim teritorijima, a i nasilje se neoprezno primjenjuje, pa se stoga javljaju tzv. kolateralne štete. Da li je onda ovo globalizacija terorizma? Ili teroristička globalizacija? Ili nešto treće? Postizanje konsenzusa o tome šta sačinjava terorizam je teško, i jedan od najznačajnijih razloga za neslaganje odnosi se na različite interpretacije legitimiteta terorističkih sredstava i metoda. Neki gledaju na političko nasilje kao na opravdani terorizam ako ono ispunjava kriterije tradicije pravednog rata koju je zagovarao Toma Akvinski. Ovi kriteriji, koji se primjenjuju u svim slučajevima upotrebe sile, prošireni su da bi se u njih uključio i opravdani uzrok, razmjerna upotreba nasilja i upotreba sile kao zadnje sredstvo. Realisti smatraju da je upotreba političkog nasilja od terorističkih grupa nezakonita na osnovu toga što samo države imaju monopol legitimne upotrebe fizičke prisile.²⁶

Međunarodno pravo ne određuje terorizam u bilo kojoj formi ili obliku, te bi zbog toga trebalo da se razvije i evoluiru u novom pravcu. Postoje države koje nisu iskusile terorizam i teže promjeni zakona, ali postoje i države kojima je u interesu da ostave prazninu u međunarodnom pravu u odnosu na terorizam. Jer, ako međunarodno pravo želi da prevaziđe ovaj period, ono mora omogućiti državama definiciju kroz pravne norme, sredstva i instrumente u borbi protiv terorizma. U suprotnom je veoma neozbiljno i nerealno očekivati i nadati se da će države samostalno prilagođavati svoje zakonodavstvo.

Na koji način treba definirati terorizam

Potreba definiranja terorizma nikada nije bila tako izražena kao danas. Sjedinjene Američke Države sa koalicionim partnerima moraju imati općenito razumijevanje da bi mogle da odrede rat na odgovarajući način. Također, pravila koja se odnose na rat protiv terorizma zavisila bi od toga šta terorizam znači. Definicija u pogledu koje bi se svi

²⁶ John Baylis & Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2006, str. 482.

bezuvjetno složili utjecat će na vojne tribunale, operacije u zemljama koje nisu Afganistan i na međunarodne i unutrašnje odnose.²⁷

Zbog čega je bitno da imamo opće shvaćanje o tome šta čini terorizam? Evo zbog čega:²⁸

1. Razvijanje efektivne međunarodne strategije zahtijeva slaganje o tome sa čime se susrećemo, drugim riječima, trebamo definiciju terorizma;
2. Međunarodna mobilizacija protiv terorizma... ne može donijeti rezultate sve dok se učesnici ne slože o definiciji;
3. Bez definicije je nemoguće formulirati ili primijeniti međunarodne sporazume protiv terorizma;
4. Iako su mnoge države potpisale dvostrane i višestrane sporazume koji se tiču ratnih zločina, ekstradicija za političke prijestupe je često eksplicitno isključena, i pozadina terorizma je uvijek politička;
5. Definicija terorizma će biti osnova i mehanizam primjene za širenje mogućnosti međunarodne zajednice da se bori protiv terorizma;
6. Ona će omogućiti legislaciju i tačno određene kazne protiv onih koji napadaju, uključeni su ili podržavaju terorizam, i omogućit će uspostavljanje pravne kodifikacije i međunarodnih konvencija protiv terorizma, terorističkih organizacija, država koje podržavaju terorizam, ekonomske faktore koji s njima trguju;
7. U isto vrijeme, definicija terorizma će onemogućiti pokušaje terorističkih organizacija da postignu javno priznanje, i smanjit će pružanje potpore od strane onih dijelova populacije koji su spremni da im pomognu;
8. Konačno, mehanizam primjene definicije terorizma mogao bi motivirati terorističke organizacije, prema moralnim i utilitarističkim shvaćanjima, da se okrenu od terorističkih aktivnosti prema alternativnim pravicima da bi došli do svog cilja, čime bi se smanjio obim međunarodnog terorizma.

²⁷ Jonatan Weinberger, „Defining Terror“, *Steon Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, winter/spring, 2003, str. 67.

²⁸ Boaz Ganor, „Defining Terrorism: Is One Man’s Terrorist Another Man’s Freedom Fighter?“, preuzeto iz: Alex Schmid, „Terrorism: The Definitional Problem“, *War Crimes Research Symposium: Terrorism on Trial*, 2004, str. 379.

Definiranje terorizma može se posmatrati i sa „negativnog aspekta“, odnosno kroz definiranje onoga što terorizam ne predstavlja. Tako terorizam:

1. Isključuje proste akte oštećivanja imovine, kao i akte sabotaze, poput onemogućavanja protoka nafte putem cjevovoda, čak i kada se oni koji sabotiraju uključuju u akte terorizma u drugim prilikama;
2. Isključuje napade na vojne zgrade, letjelice, plovne objekte, barake koje su čuvane, čak i kada su oni koji napadaju vojne objekte i osoblje drugačije uključeni u akte terorizma;
3. Isključuje napade na policijske stanice i vojnu policiju, patrole u situacijama oružanih sukoba;
4. Isključuje slučajeve kolateralne štete kada ciljanje civila nije namjerno;
5. Isključuje slučajeve napada na sekularne ili religijske simbole, osim ako nisu kombinirani sa žrtvovanjem osoba (npr. ako se zna da je crkva prazna pa se napadne ne predstavlja akt terorizma, ali ako se zna da je crkva puna osoba pa se napadne to je već akt terorizma);
6. Isključuje pojedina djela atentata;
7. Isključuje djela rata koja se ne stavljaju pod kvalifikaciju ratnih zločina;
8. Isključuje aktivnosti gerilskog rata koje nisu ratni zločini;
9. Isključuje djela nelegalne upotrebe sile od strane legalnih vlasti da bi se uspostavio javni red, kada se koriste u granicama vladavine prava;
10. Isključuje djela (kolektivnog) političkog nasilja koje je spontano, u neredima, demonstracijama, revoltu.

Neki ovu listu nazivaju „akademskim vježbanjem“. Ipak, u emotivno nabijenim diskusijama o terorizmu, ovakav pristup može biti od pomoći da se razjasni ono što mi kolektivno želimo nazvati „terorizmom“.²⁹ „Međunarodni terorizam obuhvaća veći broj međupovezanih područja koja su stalno promjenjive prirode. Otuda može biti preuranjeno zadržati se samo na tipizaciji. Zaključak se, u većini slučajeva, može odrediti na osnovu hipotetičkih slučajeva. Ipak, u pogledu situacija zadnjih nekoliko godina,

²⁹ Alex Schmid, „Terrorism: The Definitional Problem“, War Crimes Research Symposium: Terrorism on Trial, 2004, str. 408 i 409.

sljedeće razmatranje je prikladno: međunarodni terorizam treba biti definiran kao međunarodni zločin, i po opsegu i po efektima (prekršaje protiv prava pojedinačnih država koja su počinjena od strane pojedinaca koji nastupaju kao instrumenti država ili poticanjem ili pomaganjem država trebalo bi staviti pod međunarodnu krivičnu jurisdikciju); naglasak bi trebao da bude ne samo na metodama sprečavanja nego i metodama 'izlječenja'; nije neophodno da se usvoji konvencija o ovom predmetu (jer bi usvajanje konvencije samo pogoršalo ionako kaotično stanje nastalo usvajanjem različitih konvencija) iako bi usvajanjem jedne sveobuhvatne konvencije od strane Ujedinjenih nacija učinilo višestrane i dvostrane ugovore suvišnim.³⁰

Terorizam mora biti definiran na nepristrasan način koji ne ostavlja prostora za pitanja da li je ili nije moralno opravdana metoda društvene promjene. Odgovarajuća definicija će omogućiti da se i demokratske i autoritarne države mogu pobrinuti da razluče terorizam od ostalih vidova političkog nasilja. Ukratko, mora se napraviti razlika između terorističkih i neterorističkih akata rata.³¹ Moramo proširiti našu definiciju terorizma ili nečeg što ćemo označiti kao terorizam i prihvatiti drugu, bolju definiciju. Mi trebamo u svijetu stvoriti uvjete prema kojima je terorizam sekta i terorizam vlada jednako neprihvatljiv ljudima cijeloga svijeta. Terorizam je međunarodni fenomen.³²

Koji je subjekt najmjerodavniji da utvrdi definiciju terorizma u međunarodnom pravu

„Dok je većina međunarodnog prava kodificirana u sporazume, dobar dio se još uvijek sprovodi kroz običaje i praksu koje su države tokom vremena prihvatile kao pravno obavezujuće ili pravno dopuštene. Čak i u slučaju ugovornog prava, državna praksa može igrati važnu ulogu u određivanju detalja o tome kako specifična pravila trebaju biti shvaćena

³⁰ Za više podataka i usporedbu vidjeti: Maureen Williams and S.J. Chatterjee, „Suggesting Remedies for International Terrorism – Use of Available International Means“, *International Relations*, vol. 5, 1976, str. 1089-1092.

³¹ Mohammed Abed, „The Meaning and Meaningfulness of Terrorism“, *Proceedings and Addresses*, vol. 79, 2006, str. 1

³² Howard Zinn, *Terorizam i rat*, Prometej, Zagreb, 2003, str. 15.

i primijenjena. U slučaju i ugovornog i običajnog prava, ukoliko je postojeće pravilo u stvarnosti izostavljano dovoljno dugo i dovoljno često, bez bitnog protesta drugih država, tada se pravilo prestaje upotrebljavati ili biva zamijenjeno nekim drugim. Promjene u državnim praksama se kroz vrijeme reflektiraju na pravo.³³ Ispitivanje suvremenog međunarodnog prava, uključujući i normativni doprinos Ujedinjenih nacija, pokazuje da se međunarodna zajednica pomakla od dva često kontradiktorna načina. S jedne strane, briga oko očuvanja državnog sistema je centralna u pristupu borbi protiv terorizma. S druge strane, ona je vođena i snažnim moralnim shvaćanjima ljudskih prava. Ali ova shvaćanja ne vode međunarodnu zajednicu da pokaže rješenje borbe protiv terorizma, prvenstveno jer je posvećenost ljudskim pravima percipirana kao izazov apsolutnih moći države.³⁴

Nisu se samo Ujedinjene nacije kao međunarodna organizacija te druge regionalne organizacije i države kao subjekti međunarodnog prava bavile problemom terorizma. „Već zadnjih nekoliko decenija Interpol periodično usvaja različite rezolucije o borbi protiv terorizma i aktivnosti koje su povezane s terorizmom. Još sedamdesetih godina prošlog stoljeća Interpol je usvojio rezolucije koje su sadržavale određene radnje koje su uobičajeno uključene u terorističke aktivnosti, kao što su krivična djela koja se čine protiv međunarodne civilne avijacije i držanje talaca.“³⁵ Sa istom praksom nastavio je posebno nakon terorističkih napada na Sjedinjene Američke Države 11. septembra 2001. godine. Ali, šta su Ujedinjene nacije u pogledu organizacije od koje se očekuje da ponudi definiciju terorizma i da li to Ujedinjene nacije uopće mogu? „Ujedinjene nacije ne mogu zamijeniti svjetskog vladara. One ne mogu ni premašiti države, ali se mogu sagledavati kao asocijacija suverenih država. One se suočavaju sa nekoliko značajnih ograničenja u svojim pravnim, političkim i materijalnim sposobnostima, i uživaju samo ona sredstva i one slobode organizacije

³³ James Keeley, „Terrorism, Self – defence and International Law: Movement Under Pressure?“, u Karim – Aly Kassam, George Melnyk and Lynne Perras, *Canada and September 11: Impact and Response*, Detseling Enterprises, Calgary, 2002, str. 83.

³⁴ V.S. Mani, „International Terrorism and the Quest for Legal Controls“, *International Studies*, vol. 40, 2003, str. 43.

³⁵ Mathieu Deflem, „Global Rule of Law or Global Rule of Law Enforcement? International Police Cooperation and Counterterrorism“, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 603, 2006, str. 245.

koje im njene članice dozvole. Ne mogu se uzdići iznad međunarodne politike, ali mogu igrati odlučujuću ulogu u okviru međunarodne politike. Razumijevanje da je ovo krucijalno za razvoj i poštivanje doprinosa koje Ujedinjene nacije, kao kolektivitet država, mogu da daju u rješavanju problema sa terorizmom. Ni neodređeno pozivanje na Ujedinjene nacije kao rješenje ni veliki planovi za djelovanje Ujedinjenih nacija, koji ignoriraju ograničenja Ujedinjenih nacija, ne mogu poslužiti kao korisna polazna tačka za ozbiljno razmatranje političkih alternativa.³⁶ Činjenica je da su Ujedinjene nacije posebno odreagirale nakon 11. septembra 2001. godine. Svi organi, odjeli, specijalni programi i specijalizirane agencije imali su neku vrstu odgovora na pitanje globalnog terorizma, ni manje ni više nego što je imalo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija i Generalna skupština Ujedinjenih nacija.³⁷ Osim toga, većina usvojenih rezolucija o terorizmu bila je usvojena s velikim brojem glasova protiv. Većina ranijih međunarodnih dokumenata je bila ili usko određena ili kontroverzna, bez univerzalne podrške. Poslije hladnog rata međunarodni dokumenti počeli su da odišu širom određenošću pojmova vezanih za terorizam, ali su i dalje nastavili da pate od straha ili nedostatka podrške. Nakon terorističkih napada na Sjedinjene Američke Države 11. septembra Generalna skupština Ujedinjenih nacija imala je u vidu donošenje opće konvencije o terorizmu, ali je želja ubrzo splasnula, ni šest mjeseci nakon tog stravičnog događaja, pa je usprkos snažnim nastojanjima došlo do blokiranja usvajanja konvencije zbog dramatične izmjene vrijednosti i strateških proračuna predstavnika. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija postalo je vrlo značajan akter u globalnoj antiterorističkoj kampanji. Dok je Generalna skupština tradicionalno bila tijelo Ujedinjenih nacija koje se bavilo terorizmom, od kraja hladnog rata Vijeće sigurnosti je proširilo svoj domen i prihvatilo različite rezolucije u pogledu terorizma. Kao i s drugima, stvarni utjecaj ovih rezolucija varira.³⁸

³⁶ James Keeley, „Terrorism, Self – defence and International Law: Movement Under Pressure?“, u Karim – Aly Kassam, George Melnyk and Lynne Perras, *Canada and September 11: Impact and Response*, Detseling Enterprises, Calgary, 2002, str. 83.

³⁷ Shah M. Tarzi, „Coercive Diplomacy and an ‘Irrational’ Regime: Understanding the American Confrontation with the Taliban“, *International Studies*, vol. 42, 2005, str. 51.

³⁸ Monika Heupel, „Adapting to Transnational Terrorism: The UN Security Council’s Evolving Approach to Terrorism“, *German Institute for International and Security Affairs*, 2005, str. 478.

Važnost definiranja terorizma u međunarodnom pravu

Da li međunarodna zajednica država može naći rješenje koje je prihvatljivo i nije nametnuto od članica Vijeća sigurnosti ili predloženo od grupe šesnaest mudraca ili više od pedeset bivših predsjednika ili premijera demokratskih država, ostaje da se vidi. Pravna definicija, poželjna, je jedno, a naučna definicija fenomena terorizma je drugo.³⁹ „Bez obzira na oklijevanje, istina je da volja za definiranjem terorizma danas postoji. Ali, suglasnost o potrebi definicije ne podudara se sa suglasnosti koji sadržaj definicije treba da bude. Bez takve suglasnosti terorizam će biti predmet svakodnevnih pravnih sporova, fenomen koji je oglašen kao sramotan i prijekoran od svijetu, ali ni od koga shvaćen.“⁴⁰

Nedostatak jasne i usklađene definicije terorizma u međunarodnom pravu dovodi do velikog broja problema. Kao rezultat toga, postoji više od stotinu i četrdeset definicija terorizma, od kojih nijedna nije postigla univerzalnu prihvaćenost. „Iako međunarodna zajednica još uvijek nije došla do slaganja u pogledu definiranja terorizma, poznato je da ovaj oblik politički motiviranog nasilja postoji od biblijskih vremena, kada su jevrejske grupe iz Palestine potaknule otpor protiv rimskih snaga koje su ih okupirale koji se sastojao iz serije napada na poznate rimske građaninje.“⁴¹ U ovom kontekstu, zaista se postavlja pitanje nakon svega da li međunarodno pravo može ponuditi iscrpnu i objektivnu definiciju terorizma koja bi bila rezultat suglasnosti između različitih subjekata međunarodnog prava, kao i političkih, akademskih i drugih figura. A najveći problem je u tome što odgovor na ovaj problem nije očigledan. Zašto je toliko važno definirati terorizam? Prije svega, nema jedinstvene općeprihvaćene definicije terorizma, definicije su često pristrane ako ih donose države na nivou nacionalnih zakonodavstava, pristrane su i ako ih donose države u okviru međunarodnih i regionalnih organizacija jer se trude da isključe određene radnje za koje im ne odgovara da budu definirane kao terorističke. Ovo dozvoljava državam da primjenjuju one propise koji njima

³⁹ Alex Schmid, „Terrorism: The Definitional Problem“, War Crimes Research Symposium: Terrorism on Trial, 2004, str. 395.

⁴⁰ Jean-Marc Sorel, „Some Questions About the Definition of Terrorism and the Fight Against Its Financing“, *European Journal of International Law*, vol. 14 no. 2, 2003, str. 370.

odgovaraju da budu primijenjeni, te u isto vrijeme omogućava državama da primijene različite pravne standarde jednostrano. Nema nijedne grupe koja sebe naziva terorističkom, a većina ih druge neprijateljske grupe naziva teroristima. Značenje termina se stoga vrlo često upotrebljava za djela koja ne bi mogla da čine terorizam kada bi postojala suglasnost u pogledu definicije (rat, agresija), a osim toga činjenica je da bi se države vrlo teško složile u pogledu toga ko je terorist a ko nije, koje su to terorističke organizacije, u zavisnosti od toga kojoj grupi država pripadaju (istočne, zapadne, latinoameričke...). Potrebno je određene stvari postaviti na svoje mjesto, posebno poslije terorističkih napada na Sjedinjene Američke Države 11. septembra 2001. godine, jer nije dovoljno samo eliminirati organizirane terorističke mreže. „Postoji puno važniji paket problema koje je potrebno prezentirati – od strane globalnog civilnog društva, ekonomskih faktora. Mnogi od ovih problema su specifični za svaku državu ponaosob i neizbježno su centrirani u unutrašnju dinamiku i borbu svake od njih; sve one su zabrinute za dalji razvoj globalnih vladajućih institucija.“⁴²

Zaključak

Terorizam kao društveni i međunarodni fenomen privukao je pažnju istraživača raznih disciplina u zadnjoj dekadi. Stručnjaci različitih profila su pokušali da ga analiziraju i objasne i čak predlože pomoć i rješenja. Ovaj obnovljeni interes nije, naravno, uvjetovan ničim novim ili nepoznatim, jer terorizam je uvijek postojao u ljudskim društvima, i čak je prisutan u odnosima među grupama i državama. Ako terorizam nije ništa novo, kako onda možemo objasniti ovaj obnovljeni interes? Odgovor je jednostavan: ono što se promijenilo u radikalnom i spektakularnom pogledu je *situacija*, i u domaćem društvu i u međunarodnom smislu. Zbog toga, i u odgovoru na ove promjene, terorizam je osjetio novi razvoj i čak postigao novu dimenziju.⁴³ Ono što je „važno jest da se trenutne

⁴¹ James M. Poland, *Understanding Terrorism*, Prentice Hall, New Jersey, 1988, str. 23-24.

⁴² Saskia Sassen, „Governance Hotspots: Challenges We Must Confront in the Post – September 11 World“, *Theory Culture Society*, vol. 19, 2002, str. 233.

terorističke aktivnosti sagledaju sa historijske i geografske perspektive. Trenutna politička kultura države ili društva, koja može reflektirati događanja i sukobe stare stoljećima, djeluje i na stil konfrontacije i tip nasilja koji se upotrebljava. Važno je da shvatimo da terorizam nije nešto novo pod suncem, i da njegova duga historija kao političkog instrumenta od strane različitih grupa sugerira da neće tako brzo nestati u bliskoj budućnosti.⁴⁴

Također, iako se u međunarodnom pravu špekulira o tome da države nisu ratificirale Konvenciju iz 1937. godine zbog načina na koji definira terorizam, činjenica je i ironično je u isto vrijeme da se ni dan-danas države nisu složile u pogledu definicije iako su postojali pokušaji da se postigne suglasnost u odnosu na općeprihvaćenu, sveobuhvatnu definiciju terorizma kroz *ad hoc* komitet za terorizam Ujedinjenih nacija.

Bit će potrebno još mnogo izmjena da bi se razvila univerzalna definicija terorizma sa aspekta međunarodnog prava. Jer, ne radi se više toliko o problemu definiranja terorističkog akta nego isključivanja svega onog što teroristički akt ne podrazumijeva. To automatski znači da je potrebno da se napravi razlika između terorističkog djela i prava na borbu za samoopredjeljenje, što je i proklamirano u nekim regionalnim dokumentima o terorizmu, uključujući i Arapsku konvenciju o suzbijanju terorizma iz 1998. godine, Konvenciju Afričkog jedinstva o sprečavanju i borbi protiv terorizma. Uz ovo se još treba nadovezati i na problem definiranja državnog terorizma.

Iako postoji nedostatak obavezujuće općeprihvaćene i iscrpne definicije međunarodnog terorizma, treba naglasiti da postoje definicije koje su prilično blizu ovog cilja. Radi se o regionalnim dokumentima koji su ili usvojili listu odabranih međunarodnih ugovora koji se bave definiranjem a time i problemom sprečavanja i kažnjavanja terorizma ili se radi o regionalnim dokumentima koji pokušavaju da obrade definiciju terorizma ili terorističkog djela kroz opisivanje karakteristika, metoda, efekata, manifestacija terorizma. Ovo je za sada najbolje što međunarodno pravo može. Stalni razvoj međunarodnih pravnih normi protiv terorizma je od

⁴³ Za više informacija pogledati: Mehdi Mozaffari, „The New Era of Terrorism: Approaches and Typologies“, *Cooperation and Conflict*, 1988, str. 179.

⁴⁴ James M. Lutz & Brenda J. Lutz, *Global Terrorism*, Routledge, New York, 2004, str. 20.

velike važnosti za razvijanje definicije terorizma u međunarodnom pravu. Stoga je još i važnije ubrzati usvajanje i ratifikaciju međunarodnih dokumenata u okrilju Ujedinjenih nacija. I ne samo to, i dvostrani međunarodni sporazumi mogu da posluže.

Bibliografija

1. Abed, Mohammed, „The Meaning and Meaningfulness of Terrorism“, *Proceedings and Addresses*, vol. 79, 2006;
2. Avramov, Smilja i Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007.
3. Badley, Thomas J., „Defining International Terrorism: A Pragmatic Approach“, *Terrorism and Political Violence*, vol. 90, 1998.
4. Baylis, John & Steve Smith, *International Law, The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2006.
5. Baylis, John & Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2006.
6. Bergesen, Albert J. and Yi Han, „New Directions for Terrorism Research Definitions of Terrorism“, *International Journal of Comparative Sociology*, vol. 46, 2005.
7. Bosiljčić, Gordana, „Pojam terora, terorizma i problem definicije terorizma“, *Pravna misao*, januar – februar/siječanj – veljača, 2006.
8. Crettiez, Xavier, „Terrorisme, violence et politique“, *PPS*, 2001.
9. Deflem, Mathieu, „Global Rule of Law or Global Rule of Law Enforcement? International Police Cooperation and Counterterrorism“, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 603, 2006.
10. Degan, V. Đ., *Međunarodno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2000.
11. Ganor, Boaz, „Defining Terrorism: Is One Man’s Terrorist Another Man’s Freedom Fighter?“, preuzeto iz: Schmid, Alex, „Terrorism: The Definitional Problem“, *War Crimes Research Symposium: Terrorism on Trial*, 2004.
12. Ganor, Boaz, „Terrorism: No Prohibition Without Definition“,

<http://www.english.aljazeera.net/articles/articledet.cfm?articleid=393>
(zadnji pristup web stranici: 15. juna 2006), 7. oktobra 2001.

13. Heupel, Monika, „Adapting to Transnational Terrorism: The UN Security Council’s Evolving Approach to Terrorism“, *German Institute for International and Security Affairs*, 2005.

14. Higgins, Rosalyn & Maurice Flory, *Terrorism and International Law*, Routledge, London/New York, 1997.

15. Keeley, James, „Terrorism, Self – defence and International Law: Movement Under Pressure?“, u Karim – Aly Kassam, George Melnyk and Lynne Perras, *Canada and September 11: Impact and Response*, Detseling Enterprises, Calgary, 2002.

16. Koechler, Hans, „The United Nations, „The International Rule of Law and Terrorism“, Fourteenth Centennial Lecture, Manila, 12. marta 2002.

17. Laqueur, Walter, *The Age of Terrorism*, Macmillan Press, London, 1987.

18. Levy, Werner, *Contemporary International Law*, Oxford University Press, 1991.

19. Lutz, James M. & Brenda J. Lutz, *Global Terrorism*, Routledge, New York, 2004.

20. Mani, V.S., „International Terrorism and the Quest for Legal Controls“, *International Studies*, vol. 40, 2003.

21. Mozaffari, Mehdi, „The New Era of Terrorism: Approaches and Typologies“, *Cooperation and Conflict*, 1988.

22. Onwudive, Ihekwoaba D., *The Globalisation of Terrorism*, Ashgate, London, 2001.;

23. Oppenheim, Lassa, *International Law: A Treatise*, London, 1955.

24. Poland, James M., *Understanding Terrorism*, Prentice Hall, New Jersey, 1988.

25. Sassen, Saskia, „Governance Hotspots: Challenges We Must Confront in the Post – September 11 World“, *Theory Culture Society*, vol. 19, 2002.

26. Saul, Ben, „Definition of ‘terrorism’ in the UN Security Council: 1985-2004“, *Advance Access Publication*, Oxford University Press, 2005.

27. Saul, Ben, *Defining Terrorism in International Law*, Oxford University Press, 2006.

28. Schmid, Alex, „Terrorism: The Definitional Problem“, War Crimes Research Symposium: Terrorism on Trial, 2004.
29. Sorel, Jean – Marc, „Some Questions About the Definition of Terrorism and the Fight Against Its Financing“, *European Journal of International Law*, vol. 14 no. 2, 2003.
30. Suter, Ketih, „Terrorism and International Law“, *Contemporary Review*, vol. 287, 2005.
31. Tarzi, Shah M., „Coercive Diplomacy and an ‘Irrational’ Regime: Understanding the American Confrontation with the Taliban“, *International Studies*, vol. 42, 2005.
32. Townshend, Charles, *Terorizam*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2003.
33. Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1966, preuzeto iz: Hasić, Zijad, *Osnovi prava – uvod u nauku o državi i pravu*, DES, Sarajevo, 2004.
34. Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980.
35. Weinberger, Jonatan, „Defining Terror“, *Steon Hall Journal of Diplomacy and International Relations*, winter/spring, 2003.
36. Whittaker, David J., *Terrorists and Terrorism in the Contemporary World*, Routledge, New York, 2004.
37. Williams, Maureen and S.J. Chatterjee, „Suggesting Remedies for International Terrorism – Use of Available International Means“, *International Relations*, vol. 5, 1976.
38. Zinn, Howard, *Terorizam i rat*, Prometej, Zagreb, 2003.